

KRIKA DRUŠTVA — DELIKT MIŠLJENJA!?

MIRJANA OKLOBĐIJA

Centar za istraživanje migracija i narodnosti, Zagreb

Osnovnu temu rada čini ispitivanje zadatka intelektualca (i mogućnosti ispunjenja tog zadatka) da neprestano pokušava kritički transcendirati postojeće, bez pristajanja na apologiju datog. No i u suvremenim društvima intelektualci, koji taj zadatak uzimaju kao svoj, nerijetko su proglašavani hereticima i time smješteni na društvenu marginu. Takav položaj mogu prije svega zahvaliti političkim pragmatičarima, braniteljima vladajućih ideologija, koji su glavni nosioci konzervativnog pogleda na svijet. Centralna je teza rada da ograničavanje slobodnog izražavanja mišljenja znači sužavanje područja ljudskosti, a da visina praga tolerancije za kritiku može biti jedan od pokazatelja postignutog civilizacijskog nivoa određenog društva.

Na kraju predavanja Jevzapije je otvorio knjigu i odande pročitao: »Stidimo se makar zverinja. Kod zveri je sve zajedničko: i zemlja, i izvori, pašnjaci, planine i šume. A čovek postaje svirepiji od zveri kad govori ove hladne reči: To je tvoje, a ovo je moje«. Sledećeg dana, po naređenju konstantinopoljskog prefekta, Jevzapija uhapsiše. Osmehujući se, Jevzapije pokaza prefektu knjigu i ovaj vide da ove prestupne reči pripadaju svetom Jovanu Zlatoustom.

Evgenij Zamjatin: BIĆ BOŽJI

Od pojave gradova u srednjem vijeku i sve izrazitije podjele na umni i fizički rad, uloga i položaj intelektualca u društvu postaje, iz stoljeća u stoljeće, sve značajnija ali i kompliciranija, odražavajući svakim danom zamršeniju strukturu ljudskih društava u različitim sferama. Svjetovi ekonomskih i političkih odnosa, znanosti i filozofije, makro i mikro promjena predstavljaju široko polje istraživanja čije se granice neprestano razmiču, najintenzivnije u trenucima kad istraživač povjeruje da ih je spoznao. Zadatak intelektualca je da spoznaje istine o predmetu svog bavljenja, da ih objašnjava drugima i nastavlja dalje, u nova istraživanja. U nauci o društvu trebalo bi da bude na snazi isti pravac rada. Neki intelektualci prihvaćaju tako postavljen zadatak, dok drugi (koji nisu malobrojni) odustaju upravo u zadnjoj fazi — pokušaju kritičkog transcendiranja postojećeg, zadovoljavajući se deskrip-

cijom a često i apologijom datog. Tako, po mom mišljenju, prestaju biti intelektualci (u strogom smislu riječi), jer pristaju ograničiti spoznaju odustajući da istražuju dalje. Intelektualac priznaje samo granice koje mu nameće razum. Naravno, svojevrsna granica je i mogući doseg njegove vlastite spoznaje. Zbog toga on nužno mora znati priznati da doseg njegove spoznaje nije opće mjerilo svih stvari. Intelektualac je, osim toga, i »pojedinaac kojemu stvaralačka djelatnost nije prosto sredstvo za život nego cilj kojemu je svoj život stavio u službu, cilj s kojim se toliko izjednačuje da svoje osobno dostojanstvo i čast vidi u vlastitoj djelatnosti i njezinim plodovima, odakle naročita osjetljivost intelektualca za odnose drugih ljudi prema njegovu radu. Politički makijavelizam stran je intelektualcu i zato politički pragmatičari imaju uvijek velike neprilike s intelektualcima.«¹ No, velike neprilike imaju i intelektualci sa političkim pragmatičarima i to kako u prošlosti² tako i krajem XX stoljeća.

U svim političkim sistemima, državama, bez obzira na konkretnu vladajuću ideologiju i razlike spram drugih ideologija, politički pragmatičari su dominantna društvena grupa, pravovjerni branitelji postojećeg tj. nosioci konzervativnog pogleda na svijet. Čak i onda kad frazeologija političkog govora kojim se služe sadrži, na prvi pogled, ideje progressa i historijskog pomaka, njihova se realna aktivnost kreće prije svega u granicama postojećeg i njegove obrane. Iz toga nužno slijedi netolerantnost prema kritici, drugačijim vizijama i novom. A upravo je traženje novog (uz poznavanje starog) i nerespektiranje trenutačnog (u smislu konačnog i neupitnog) pozicija intelektualca. Istrajno zastupanje takvog opredjeljenja stavlja intelektualca na dijametralno suprotnu stranu od političkog pragmatičara. Time on stiče pravo na pripadanje grupi onih koji respektiraju i razumiju glavne tokove historije i njene promjene, ali se ipak najčešće tokom života nalaze na više ili manje neugodnim marginama vlastitog društva. Te margine su često pružale jedini životni prostor nepoštovaocima dogmi i umjetnog reda, hereticima od kojih je tek nekima odato priznanje za doprinos razvoju ljudske misli, ali u pravilu generacijama nakon njihove smrti. Pravovjerni su nerjetko ovjenčani slavom za života; heretici prije moraju umrijeti.

Historijski gledano, heretici u svome vremenu ne žive samo za budućnost i zbog budućnosti, već su potrebni i onima koji su ih proglasili hereticima. »Ako ih nema treba ih izmisliti, treba stvoriti fantome i organizirati hajke i turnire u borbi s njima. Bez toga aparat može zahvatiti ozbiljna korozija.«³ Bez toga aparat može početi izgledati nepotreban onakav kakav jest, pa bi prevratničke ideje mogle zahvatiti mnogo šire slojeve društva. A za suzbijanje toga hajke ne bi bile dovoljne. One su efikasne za neutraliziranje izmišljenih opasnosti u obliku pojedinaca ili grupa opozicionara koje vlast prikazuje kao perfidne, opasne i dobro organizirane neprijatelje naroda (pa samim tim i vlastite), čiji su ciljevi rušenje dozvoljenih, dakle jedino mogućih istina i osvajanje vlasti. Nije isključeno da politički pragmatičari iskreno vjeruju da one koji se s njima idejno razilaze ne zanima istinski opća dobrobit i traganje za

¹ Rudi Supek, Marxov individualizam i uloga inteligencije, u *Inteligencija i moderno društvo*, SDH, Zagreb, 1986, str. 18.

² Vidi Jacques Le Goff, *Intelektualci u srednjem vijeku*, GZH, Zagreb, 1982.

³ Ivo Kuvačić, *Inteligencija i društvo*, u *Inteligencija i moderno društvo*, SDH, Zagreb, 1986, str. 78. Vidi također Fridrih Niče, *Sumrak idola*, Grafos, Beograd, 1982, str. 31.

stalno boljim društvenim uređenjem, već samo žele njihove pozicije moći. Najvjerojatnije je vlašću korumpiranoj svijesti jedina primjerena i dostupna pomisao da svatko tko se trudi razmišljati o moći, vlasti i organizaciji društva, u stvari želi vlast za sebe. A ljudi čija je svijest ograničena na takav način predstavljaju neakademske, opasne protivnike koji na verbalne primjedbe odgovaraju drugim sredstvima.

Ljudsko mišljenje, ako izuzmemo ono obilježeno religioznim stremljenjima i čvrstim predrasudama, može sadržati dimenziju kritičnosti. Ta dimenzija je pretpostavka kao i posljedica aktivnog, dinamičnog odnosa pojedinca prema svijetu koji ga okružuje, zakonima prirode i društva, kao i prema samom sebi. »Sve što jesmo posljedica je onoga što smo mislili, sve što jesmo osniva se na našim mislima, načinjeno je od naših misli.«⁴ Dakle, ograničavanje slobodnog izražavanja mišljenja znači sužavanje područja ljudskosti.

Preduvjet postojanja delikta mišljenja jest da je određena misao izražena u nekoj formi te da, prema tome, sa njom drugi pojedinci mogu komunicirati. No Vladimir Šeks tvrdi da u totalitarnim i autoritarnim režimima nije nepoznata praksa kažnjavanja i onih ljudi koji se o nekom problemu nisu izjasnili, tj. koji svoju misao o određenom fenomenu nisu izrazili. »To se postiže tako da se iz drugih izraženih misli, djela i ponašanja 'heretična mislioca' posredno zaključuje da on, iako nije izrazio svoje misli o određenim fenomenima, ipak razmišlja i misli, pa prema tome ima mišljenje koje nije u skladu s 'poželjnim mišljenjima'.«⁵ Tako se dovodi u pitanje ne samo sloboda izražavanja mišljenja već i sloboda mišljenja! Argumenti kojima je zadatak da opravdaju takvu poziciju nerijetko respektiraju govor sile, a vrlo rijetko glas razuma, kriterij istinitosti. Na taj način pitanje o istinitosti ili neistinitosti neke izražene (ili neizražene) misli dolaze u drugi plan (gdje mu nije mjesto), iza procjenjivanja da li je ta misao poželjna ili nepoželjna, korisna ili nekorisna, dopustiva ili nedopustiva sa pozicije 'procjenitelja', predstavnika vladajućih snaga određenog društva i njihove ideologije. Tako arbitrar istinitosti postaje politika, odnosno ideologija koja je nadjačala razum, a ne znanost kojoj je razum jedini kriterij.

Svaka politička tvorevina na makro planu, država, ima svoj prepoznatljiv lik u kojem klase, društvene grupe i pojedinci imaju više ili manje precizno određena mjesta i prostor kretanja, a što je sankcionirano zakonodavstvom. U većinu suvremenih zakona i ustava ugrađen je stav koji je zastupao J. S. Mill, o samozaštiti kao kriteriju eventualnog ograničavanja djelovanja drugih. »Problem je jedino u ključnom čimbeniku određivanja granice praga tolerancije i poimanja od koje granice svoga djelovanja i mišljenja pojedinac počinje nanositi štetu drugima.«⁶ A prag tolerancije nije jednako postavljen za sve. Za neke ljude i njihove misli on je smješten veoma nisko, dok za druge granice kao da ne postoje. Stoga je i moguće da zbog 'samozaštite' društva stradaju

⁴ Vladimir Šeks, *Delikt mišljenja*, Beograd, 1986, str. 9. U ovoj zanimljivoj studiji odvjetnik Vladimir Šeks razmatra problem ograničavanja slobode izražavanja mišljenja i to ne samo pravno-historijski, već uzimajući u obzir psihološke i logičke zakonitosti ljudskog mišljenja. Analizirajući pojavne oblike represije slobode mišljenja od antike do danas, autor u zaključnim poglavljima obrađuje član 133. KZ SFRJ.

⁵ *Ibid.*, str. 12.

⁶ *Ibid.*, str. 55. Vidi također John Stuart Mill, *On Liberty*, u knjizi *Three Essays*, Oxford University Press, 1975.

oni koji *de facto* nisu nikog ugrozili, a da s druge strane prosperiraju oni koji *de facto* ugrožavaju ljudski integritet i tih prvih i čitavog niza drugih ljudi, zahvaljujući svom nedodirljivom položaju iza bedema moći.

Delikt mišljenja inauguriran je (kao zločin) upravo iza takvih bedema, u doba Peloponeskog rata krajem 5. stoljeća prije nove ere. Tada Kritija zabranjuje djelatnost filozofima koji svojim radom zadužuju čovječanstvo, smatrajući njihov rad opasnim oružjem. Diktatura je tada (kao i mnogo puta kasnije) pobijedila demokraciju, a Sokrata možemo smatrati najslavnijom onovremenom žrtvom osuđenom zbog mišljenja neprilagođenog sluhu tirana. Tako je kolijevka evropske civilizacije ponudila nešto i vlastodržcima budućih stoljeća, a ne samo filozofima i ljubiteljima umjetnosti. Zakonodavci svih vremena još su više naučili iz rimskog prava, koje dokazuje da i istina može biti kažnjiva, a da su granice izdaje i hereze toliko neodređene i zavisne od subjektivnog mišljenja trenutačnog vlasnika monopola na istinu (tj. interpreta-tora zakona), da je gotovo svatko potencijalni krivac. Djelujući sa te linije razmišljanja Inkvizicija je od 13. do 19. stoljeća predstavljala jednu od naj-mračnijih institucija koje je ljudsko društvo ikad stvorilo.

U suvremenom svijetu lomače više (po pravilu) ne gore, ali je ipak ostalo dovoljno načina da se zaplaši one koji bi htjeli javno reći: Car je gol!, a da se kazni one koji su to stvarno rekli (bez obzira na činjenicu da je po neki car ponekad stvarno gol). U XX stoljeću delikt mišljenja je prije svega politički delikt, a čine ga oni pojedinci koji ne smatraju da je sve ono što oficijelna politika propisuje i čini uvijek neupitno. Kao i u prošlosti, ideologije dominiraju zakonodavstvom pa kritika nužno teško uspijeva naći dovoljno prostora da bi postala ravnopravni subjekt u dijalogu o stvarnosti i putovima koji vode u budućnost. A u toj stvarnosti ne žive samo trenutačni arbitri moći, kao što će oni biti, na putu u budućnost, nesrazmjerno malobrojni u odnosu na sve ostale koji još uvijek nemaju dovoljno prava da tu budućnost za sebe odrede, a često ni da o njoj govore drugačije no što je oficijelno rečeno.

Brzina razvoja znanosti i tehnologije u našem stoljeću premašuje i naj-smjelija predviđanja prošlih generacija. To je, s jedne strane, učinilo svakodnevni život ljudi daleko lakšim (bar u nekim regionima), ali je istovremeno dovelo u pitanje sam opstanak planete (ili, kako bi rekao Rudi Supek, ove jedine Zemlje). Zagađenje okoline, ubrzano iscrpljivanje resursa, trka u na-oružanju, nuklearni pokusi i stalna prijetnja nuklearne katastrofe sigurni su pokazatelji nesrazmjera između razvoja proizvodnih snaga i razuma. Ovo isto stoljeće donijelo je i totalitarne režime koji su mu dali pečat političkog bezu-mlja i odnijeli milione žrtava od kojih bi većinu teško mogli svrstati u here-tike. Žrtve fašizma bile su najčešće krive zbog pripadnosti »nižim« narodima, a tek dio njih zbog ideja neprihvatljivih nacional-socijalistima. Žrtve staljiniz-ma bile su »opasni kozmopoliti«, »dekadenti«, »kontrarevolucionari« svih zamislivih i izmišljenih boja, intelektualci, umjetnici i svi ostali sumnjivi poje-dinci čiji se svjetonazor, makar u nijansi, razlikovao od vladajuće dogme. No čak i ako zanemarimo ta dva drastična primjera, ostaje na žalost čitav niz drugih, na svim kontinentima i sve do današnjeg dana.

Očigledno, činjenica da su u gotovo svim modernim državama građanima zakonom zagarantirana osnovna ljudska prava (u što spada i sloboda izražava-

vanja mišljenja), nije djelotvorna brana od represije vlastodržaca. Praksa svakodnevno pobija teoriju i onda kada je teorija artikulirana u obliku pravnih propisa neke države. To se odnosi i na primjenu dokumenata koje je prihvatila međunarodna zajednica. Opću deklaraciju OUN o pravima čovjeka iz 1948. godine nisu prihvatile samo neke zemlje (SSSR i ostale zemlje članice Varšavskog pakta, Južnoafrička Unija i Saudijska Arabija), ali je u praksi ne poštuju ni mnoge zemlje potpisnice. Iz toga se može zaključiti da svaka država sama za sebe postavlja granice dopustivog ponašanja i određuje prag tolerancije koji varira s obzirom na trenutačnu situaciju, konkretan slučaj i političku procjenu mogućeg dosega izraženog mišljenja nekog pojedinca ili grupe. Dakle, mjerilo dolazi iz »dnevopolitičke« dimenzije, a ne iz razuma pa čak ni iz zakonodavstva određene zemlje. To drugim riječima znači da postupak prema nekom pojedincu zavisi od slobodne procjene predstavnika vlasti (koji nerijetko utječu na predstavnike sudstva). Kada govorimo o deliktu mišljenja to znači da određeni centri moći ili pojedinci na vlasti uzurpiraju pravo da odrede »pravi« karakter nekog izraženog mišljenja (ili pretpostavljenog stava). Taj sporni stav (koji je redovito po karakteru kritičan) može se, uz proizvoljni pomak u interpretaciji, svrstati u anti-državnu propagandu te tako podvesti pod krivični postupak. Tako, iznošenje kritičkog mišljenja, preneseno iz sfere umne djelatnosti u sferu kriminalne aktivnosti, postaje kažnjivo.

Član 166. Ustava SFRJ glasi: »Jamči se sloboda misli i opredjeljenja.«⁷ Moglo bi se reći da je ta ustavna odredba, izražena u ovom obliku, besmislena, jer pojedincu daje (jamči) pravo koje mu i tako, po prirodi stvari, pripada; da misli što god hoće, pri čemu ga može ograničavati kvocijent inteligencije, nivo obrazovanja i socijalizacije, ali ne zakon. Ustav i zakoni ga u toj domeni ne mogu dosegnuti. Radi se, u stvari, o tome da li je dopušteno ili nedopušteno neku misao *izraziti*. U tom bi smislu trebalo formulirati i navedeni član Ustava.

U kontekstu ovog rada važno je navesti i član 154: »Građani su jednaki u pravima i dužnostima bez obzira na nacionalnost, rasu, spol, jezik, vjeroispovijest, obrazovanje ili društveni položaj. Svi su pred zakonom jednaki.«⁸ Iz toga *de facto* proizlazi da građani *nisu* jednaki samo s obzirom na njihovo političko opredjeljenje, pa se prema tome riječ »svi« iz druge rečenice odnosi samo na one sa određenim, dopuštenim političkim opredjeljenjem.

Pravni propisi svih zemalja određuju tzv. »zaštitne objekte«, tj. ono što je zabranjeno i u sferi izražavanja mišljenja, ali povezanog sa određenim aktivnostima. U Ustavu SFRJ to je sankcionirano članom 203. A u vezi s tim i prije navedenim članovima Ustava česte su diskusije o Krivičnom zakonu SFRJ, preciznije o članu 133. stav 1. koji spominje »zlomamjerno i neistinito prikazivanje prilika u zemlji«. Tim paragrafom kažnjava se »neprijateljska propaganda« (kaznom zatvora od jedne do deset godina), a prema Srđi Popoviću u zadnjih 15 godina bilo je u Jugoslaviji godišnje oko 500 procesa po tom optuženju.⁹ Već i površno praćenje tokova političkih procesa (bar onih

⁷ Ustav SFRJ, Zagreb, 1974, str. 93.

⁸ Ibid, str. 90.

⁹ Intervju Srđe Popovića NIN-u, br. 578 od 12. oktobra 1986, str. 17.

o kojima se izvještavalo u štampi) ukazuje na šarolikost kriterija, kako što se tiče optužnica tako i presuda, a koji očigledno variraju od slučaja do slučaja i s obzirom na sredinu u kojoj se proces odvija. Takva šarolikost je benigna i zanimljiva kad je nalazimo, na primjer, u literaturi ili teatru, ali nikako kad određuje sudbine ljudi. U svakom slučaju, nije primjerena zakonodavstvu i pozitivnim pravnim propisima.

»Zlonamjernost« nije kategorija koju je moguće lako utvrditi u svim slučajevima, a problem postaje još ozbiljniji kada kriterije određuje politika, a ne zakoni. »Politika je interesna kategorija. Politiku u pravilu ne zanima istinitost ili neistinitost nekog mišljenja, već ju prvenstveno zanima da li je nešto ili netko koristan za politički proklamirane ciljeve, za ostvarivanje određenih interesa.«¹⁰ Iako zakon nigdje ne sprečava građane da izriču politički relevantne sudove, još ih manje u tome ohrabruje, pa se nerijetko dešava da oni koji to rade budu optuženi zbog »zlonamjernosti« ili »neistinitosti« (ili bar pozvani na »informativni razgovor« u Službu unutrašnjih poslova). Upravo je tu vidljiv problem neodređenosti i nejasnoće kriterija, jer mnogi od optuženih nisu uopće imali smišljenu »zlu namjeru«, već samo želju da iskažu svoje slobodno viđenje nekog segmenta društvene prakse.

Jednako je teško odrediti da li je neko mišljenje istinito ili neistinito. Kada dnevna politika određuje kriterije, događa se da neistinitim bude proglašeno ono mišljenje koje nije trenutačno oportuno iznositi, pa tako dobronamjerni kritičar biva proglašen zlonamjernim kritizerom kome se, dakle, može suditi. »Inkrimimirane ocjene su raširene a tako i zatirane upravo zato što nisu 'notorno neistinite' i upravo stoga su 'društveno opasne', tj. relevantne za oblikovanje javnog mnijenja.«¹¹ Nepreciznost zakona omogućava čak da se pojedinac kazni po članu 133. ako je dao neku vlastitu projekciju budućnosti! Ne uzima se u obzir da je istinitost takve projekcije jednako teško utvrditi kao i njenu eventualnu neistinitost iz jednostavnog razloga što je budućnost trenutačno ne-egzistentna.

Još jedna elastična formulacija, »uznemiravanje javnosti«, u uskoj je vezi sa gore navedenim. Proizvoljne interpretacije nečijeg izrečenog ili napisanog stava (a koje često iznose pojedinci povezani sa centrima moći) mogu uzrokovati čitav niz problema apostrofiranom autoru, pa čak i završiti pokretanjem istražnog postupka. Na taj se način može (protuustavno) ograničiti sloboda nekog pojedinca ali i sloboda nekog lista, pa su zabrane knjiga ili publikacija relativno česta pojava. A Ustav SFRJ »određuje iz kojih razloga se može ograničiti sloboda štampe i nigdje ne navodi uznemiravanje javnosti.«¹² Vjerojatno je pretpostavka onih koji zabrane iniciraju da će javnost biti manje uznemirena činjenicom da je nešto zabranjeno, ili da je netko pod optužbom po članu 133., no što bi je uznemirilo čitanje nekog inkriminiranog teksta. No meni se ipak čini da bi javnost bila daleko mirnija, publikacije imaginativnije a dijalozi produktivniji, u situaciji u kojoj bi bilo manje lako nazvati nekog »neprijateljem«, proglasiti ga krivim i prije završetka sudskog procesa i tako mu dovesti u pitanje ne samo ljudsko dostojanstvo već i ostale osnovne pretpostavke normalne egzistencije. Preciziranje formulacija u Ustavu i bri-

¹⁰ V. Šeks, op. cit., str. 140.

¹¹ Intervju Srđe Popovića *Mladini*, br. 8 od 27. februara 1987, str. 9.

¹² *Ibid*, str. 8.

sanje stava 1. člana 133. KZ SFRJ može biti početak približavanja takvoj situaciji u kojoj će javnosti konačno biti priznat status punoljetne osobe koja sama najbolje zna što je može, a što ne, uznemiriti.

Teoretičari marksističke orijentacije iznijeli su (i iznose) čitav niz stavova koji nedvosmisleno govore o njihovom viđenju uloge kritike u promjeni i razvoju društva. U svom pismu Rugeu (iz septembra 1843. godine) Marx navodi: »Ako konstituiranje budućnosti i završavanje za sva vremena nije naša stvar, onda je utoliko sigurnije što treba da izvršimo u sadašnjosti, mislim na *bezobzirnu kritiku svega postojećeg*, dakako, bezobzirnu u tom smislu da se kritika ne boji svojih rezultata, a isto tako ni sukoba s postojećim silama.«¹³ Iz ovog stava vidljivo je kako Marxovo odbijanje da nudi gotove recepte za budućnost, tako i njegovo uvjerenje da se do te budućnosti (u smislu ljudske zajednice dezalijeniranih pojedinaca) može doći, između ostalog, kritikom starog i trenutačno postojećeg stanja društva. Bilo bi za očekivati da su danas, u državama koje prihvaćaju marksističku ideologiju, kritičari smatrani nosiocima progresa. Apsurdna je činjenica da su oni najčešće, suprotno logici takvih očekivanja, i dalje marginalci koji se moraju bojati posljedica svojih kritičkih istupa jer je i u tim sistemima sloboda, kao sloboda onog koji misli drugačije, prigodno citirana ali nedosegnuta istina.

Polazeći od takvih saznanja pripadnici frankfurtske škole razvijaju kritičku teoriju koja nije usmjerena na bolje funkcioniranje postojećeg, već ka budućnosti koja se ocrtava »iz dubokog razumijevanja sadašnjosti.«¹⁴ Ne bojeći se utopijske dimenzije, oni postojeće interpretiraju sa stanovišta mogućeg, te mišljenjem onoga što još nije ukazuju na prepreke koje tom, nedosegnutom, stoje na putu. A da bi utopija postala stvarnost potrebno je kreativno usmjeriti ono što Marcuse naziva Velikim odbijanjem, demistificirati ideologiju kao iskrivljenu sliku svijeta i manipulaciju kao oblik porobljavanja ljudske svijesti i egzistencije te, dajući prostor mašti i inicijativi, izmiriti Logos i Eros. Tek se tada otvara mentalni i realni prostor za novo društvo, ili, kao što kaže Horkheimer: »Svjetska historija ne sprečava socijalističko uređenje društva; ono je historijski moguće. Ali ono neće realizirati historiji imanentna logika već teorijski obrazovani ljudi, odlučni da stvari učine boljima. Bez njih, ono neće biti realizirano.«¹⁵

Suvremeno čovječanstvo još uvijek je segmentirano i međusobno odvojeno državnim i blokovskim granicama (uz čitav niz drugih). Dakle, i danas objektivno egzistiraju države — aparati prinude nad društvom, a u njima političke funkcije raznih nivoa. Ljudi koji zauzimaju te funkcije drže u svojim rukama monopol moći i određuju kriterije dozvoljenog ili nedozvoljenog ponašanja za sve ostale. Visina praga tolerancije za kritiku jedan je od pokazatelja postignutog civilizacijskog nivoa određenog društva. Prisutnost odnosno odsutnost inicijative i kritike mjerilo je potencijalne revolucionarnosti svakog društva. Tek u situaciji koja otvara mogućnost govorenja istine bez straha i rizika, bez obzira koliko neugodna ona mogla biti, nalaze se realne pretpostavke za radikalnu promjenu društva. Bez takve situacije moguće su samo šarolike varijacije sistema neslobode.

¹³ K. Marx, F. Engels, *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb, 1967, str. 51.

¹⁴ Maks Horkhajmer, *Tradicionalna i kritička teorija*, BIGZ, Beograd, 1976, str. 64.

¹⁵ Max Horkheimer, *Dawn and decline*, The Seabury Press, New York, 1978, str. 37.

S obzirom na udio u raspodjeli moći i vlasti u društvu (i na želju za aktivnim sudjelovanjem u toj sferi), te ambicije za radikalnom promjenom stvarnosti, ljude možemo podijeliti u tri brojčano nejednake grupe; dvije relativno malobrojne i treću u koju spada velika većina. Prvu čine vlastodršci, od kojih samo neki daljnji razvoj društva pretpostavljaju vlastitim (i uskogrupnim) interesima i održanju *status quo-a*, dakle situacije u kojoj grupa čiji su članovi dominira. U drugu možemo svrstati kritičare, heretike (koje prva grupa naziva zlomisliteljima, neprijateljima, izdajnicima, disidentima i sl.) koji žele promjenu nabolje za sve (a tek neki moć i vlast za sebe). Treća grupa je najmasovnija, a čine je milioni »prosječnih« građana koje prije svega zanima vlastita sudbina, privatna sfera, preživljavanje sa što manje problema i materijalna sigurnost. Oni su uklopljeni u društvo spektakla, manipulirani od prve grupe čiji su podanici i ponekad »uznemiravani« od druge koja ih smatra svojom potencijalnom bazom. U tom nadmetanju oko većine prva grupa je u daleko boljoj poziciji jer je u njenoj moći da većini ponudi ono što želi, koptirajući njene predstavnike na razne načine, manipulirajući sve ostale i ne tražeći ni od koga prevelike napore koji uz radikalnu promjenu, po prirodi stvari, idu. A druga grupa traži upravo to; napor i ponekad žrtvu za koju ne nudi (niti može ponuditi) nikakvu konkretnu, opipljivu nagradu već eventualnu satisfakciju da će učinjeno koristiti drugima, općoj stvari. Oni pokušavaju upozoriti da materijalni standard u krajnjem zbiru nije toliko važan da bi se zbog njega zanemario duhovni razvoj. Heretici traže da ljudi prestanu biti djeca i da prihvate izbore odgovornosti života dostojnog čovjeka, bez obzira na teškoće. Svijet je u krizi jer na njemu živi prevelik broj velike djece. Većini još nije dozvoljena punoljetnost, a vlastodršci se i dalje infantilno zabavljaju praznim riječima, bave ratnim igrama i promatranjem atoma »iznutra«. Kritičarima ostaje da i dalje pokušavaju dozvati obje te grupe razumu, dok ova jedina, zajednička planeta još nije izgubila strpljenje.

MIRJANA OKLOBDŽIJA

Criticism of Society — Delict of Opinion!?

The goal of intellectuals, as it is seen in this paper, is to critically transcend and not to defend the existing reality. In contemporary society (as well as in the past) this type of intellectual is often proclaimed to be heretic and is treated as marginal. This marginalisation is the result of the efforts of political pragmatics, apologists of the dominant ideology and of the conservative viewpoint. The aim of this paper is to show how the suppression of freedom of thought means the suppression of humanity and of the possibility for radical change in society.